

HÜSEYİN ÇELİK • Ali Suavî ve Dönemi

HÜSEYİN ÇELİK 1959 yılında Van'da doğdu. 1983'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak girdi. 1987'de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora başladı. 1988-1990 yılları arasında İngiltere'de başta İngiliz Devlet Arşivi Public Record Office olmak üzere British Library ve bağlı ünitelerde, çeşitli arşiv ve dokümantasyon merkezlerinde araştırmalar yaptı. University of London SOAS'da Turkish Politic Bölümü'nde MA programına devam etti. Hollanda, Almanya, Belçika, Fransa, Avusturya, İtalya ve İsviçre'de Yeni Osmanlılar üzerine çalışmalar yaptı. 1991'de "Ali Suavi ve Eserleri" adlı doktora tezini verdi. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne yardımcı doçent olarak tayin edilen Çelik, bu görevini sürdürmektedir. Çelik'in *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri* adlı çalışması İnkılab Yayınları'nda yayımlandı.

© 1994 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1994, İstanbul (1 baskı)

İletişim Yayınları 236 • Araştırma-İnceleme Dizisi 39
ISBN-13: 978-975-05-3178-1
© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 2. BASIM
1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldrımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HÜSEYİN ÇELİK

Ali Suavî ve Dönemi

GELİŞTİRİLMİŞ VE GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ
YENİ BASIM

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	11
İKİNCİ BASIM BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ.....	13
ÖNSÖZ.....	15
Giriş	19
<i>Ali Suavî'nin yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi manzarası</i>	19
<i>Yeni Osmanlılar</i>	26
BİRİNCİ BÖLÜM	
HAYATI	37
<i>Çocukluğu ve aile çevresi</i>	37
<i>Tahsili, ilk seyahatleri ve memuriyetleri</i>	38
<i>Şehzâde Camii'ndeki va'azları</i>	54
<i>Suavî'nin gazetecilik öncesi yayın faaliyeti</i>	55
<i>Gazeteciliğe başlaması</i>	59
<i>Kastamonu'ya sürülmesi</i>	65
<i>Kastamonu'daki günleri</i>	66
Suavî'nin Avrupa'ya kaçması	68
Suavî Paris'te	72
Suavî'nin Londra hayatı ve <i>Muhbir</i> gazetesi	76
<i>Suavî'nin Londra çevresi</i>	86
<i>David Urquhart kimdir?</i>	90

<i>Suavî'nin David Urquhart'la münasebetleri</i>	94
<i>Butler Johnstone</i>	99
<i>Charles Wells</i>	103
Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve sonraki gelişmeler	108
Muhbir gazetesinin yurtiçindeki yankıları.....	120
Muhbir gazetesinin yurtdışında yankıları.....	130
<i>Suavî'nin Londra'daki son zamanları ve aleyhinde yazılanlar</i>	133
Hürriyet gazetesi ve Suavî.....	136
<i>Ali Suavî'nin Osmanlı Devleti lehine Londra'da yaptığı propaganda faaliyetleri</i>	141
Suavî'nin Paris hayatı ve Ulûm gazetesi	145
Ulûm gazetesi yayına devam ederken Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin durumu ve Suavî'nin cemiyet üyeleri ile münasebetleri	151
<i>İskenderbeyzâde Reşad ve Ali Suavî</i>	152
<i>Kânîpaşazâde Rifat Bey ve Ali Suavî</i>	157
<i>Suavî'ye göre Yeni Osmanlılık ve M. Fazıl Paşa</i>	165
<i>Ali Suavî'nin Namık Kemal hakkındaki yazıları</i>	172
<i>Suavî'nin Agâh Efendi aleyhindeki yazıları</i>	176
1870 yılının sonunda Yeni Osmanlılarda durum.....	177
<i>Ali Suavî ile Ziya Bey'in münasebetleri ve ortak bazı planları</i>	179
<i>Ali Suavî ve Mısır yönetimi</i>	185
<i>Ali Suavî'nin İstanbul'a dönme teşebbüsü</i>	189
Suavî'nin Paris'te Ulûm kapandıktan sonraki hayatı	190
Suavî'nin Avrupa'daki faaliyetleri Türk basınında nasıl yer aldı?	199
<i>Suavî'nin İstanbul'a dönmeden önce Vakıf gazetesinde çıkan yazıları</i>	202
<i>Suavî ve Le Play</i>	203
<i>Suavî'nin yurda dönmek için Sultan II. Abdülhamid'e müracaatı, kendisine dönüş izni verilmesi ve Avrupa'daki propaganda faaliyetlerinin devletçe desteklenmesi</i>	205
Suavî İstanbul'da	208
<i>Suavî, Sultan Abdülhamid'in sarayında</i>	210
<i>Avrupa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi oyunlarına dikkati çeken ve çareler öneren yazıları</i>	214
<i>Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesini alkışlayan yazıları</i>	215
<i>Suavî'nin Urquhart ve ona bağlı komitelerin Osmanlı Devleti ile ilgili bazı yayınlarından yaptığı tercümelere yayınlaması</i>	219
<i>Suavî Mabeyn'de iken gazetelerde hakkında çıkan yazılar</i>	219
Suavî Mekteb-i Sultanî müdürü	221
<i>Mekteb-i Sultani müdürünün, o dönemde, gazetelerdeki yazıları ve diğer faaliyetleri</i>	238

Osmanlı Rus Savaşı'nı doğrudan konu alan yazılar	239
Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarından dolayı Avrupa özellikle İngiltere aleyhindeki yazıları	241
İstanbul'daki Rumeli muhacirlerine yardımla ilgili yazılar	244
Ülkenin kalkınması, kaynakları vb. ile ilgili yazıları	245
Macar dostluğu ile ilgili yazılar	246
İngiltere Büyükelçisi Suavi'nin görevden alınmasını istiyor	247
Suavi görevden alınıyor	251
Suavi'nin Mekteb-i Sultani müdürü iken, Avrupa'dan misafir gelen dostları	258
Suavi'nin işsiz ve karanlık günleri	267
Üsküdar Cemiyeti	270
Çırağan Hadisesi ve Suavi'nin öldürülmesi	271
Çırağan Hadisesi yerli basında nasıl yer aldı	277
İstanbul'da yabancı dilde çıkan gazeteler	282
Çırağan Hadisesi The Times gazetesi sütunlarında	284
İngiliz gizli belgelerinde Çırağan Hadisesi	286
İngiliz belgelerinde Ali Suavi'nin karısı	297
Osmanlı arşiv belgelerine göre Ali Suavi'nin karısı	298
Bazı Türk yazarlarının Çırağan Hadisesi'ne bakışları	303
Çırağan Hadisesi'nden sonra kazananlar ve kaybedenler	306
Çırağan Hadisesi'nin genel bir değerlendirmesi	308
Suavi'nin Sultan Murad'la münasebeti ve Sultan Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırmaya veya yeniden tahta çıkarmaya yönelik diğer teşebbüsler	315
Ali Suavi'nin mezarı	319
Çırağan Hadisesi'nde yabancı devletlerin parmağı	319
Ölümünden sonra Ali Suavi, onu lanetle ananlar	322
Ali Suavi'yi hayırla ananlar	323
İKİNCİ BÖLÜM	
ESERLERİ	333
Kitap ve risaleler	334
Elde mevcut olanlar	334
Ehemiyyet-i Hıfz-ı Mal (Tedbir-i Servet)	337
Santorin Risalesi	338
Hukuku'ş-Şevâri'	339
Defter-ı A'mâl-ı Âli Paşa	340
Salnâmeler	343
Hive Fi Muharrem 1290	346

Nasır-ed-din Chah D'IRAN.....	350
(I) A Propos de L'Herzégovine.....	351
(II) A Propos de L'Herzégovine.....	356
(III) A Propos de L'Herzégovine - Montenegro.....	357
Question of the Day, Tur kor Christian.....	358
İlavelerle yayına hazırladığı veya tercüme ettiği eserler	359
Tacrır Ou Relation de Mohemmed Effendi.....	359
Le Tableau de Sébés (Lugaz-ı Kabis).....	360
Takvimü't-Tevârih.....	361
Giyotiyos'un ahlâka ait risalesinin tercümesi.....	362
Arabi ibare usulu'l-fıkh tercümesi.....	363
David Urquhart'ın New Castle Foreign Affairs Committee'nin başkanı Mister Crawshay'e Osmanlı dış borçları ile ilgili olarak yazdığı mektubun tercümesi.....	364
Foreign Affairs Committee'lerin Sultan Abdülaziz'e yazdıkları bir mektubun tercümesi.....	365
Bizzat Suavi veya başka kaynaklar tarafından sözü edildiği halde bulunamayan eserleri.....	368
Suavi'nin telif veya tercümeyle başlayıp yarım bıraktığı eserleri.....	382
Yazarın telif veya tercümeyle niyetlendiği eserler.....	382
Sürelî yayınlar	384
Koleksiyonları elde mevcut olanlar.....	384
Yazarın yayınladığını veya yayımlayacağını söylediği fakat bulamadığımız gazeteler.....	387
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
FİKİRLERİ	389
Suavi'nin fikir kaynakları	389
Sosyal ve siyasal fikirleri	391
Monarşi-despotizm ve idarede kontrol mekanizmaları.....	391
Zulme karşı isyan ve itaatsizlik.....	395
Meşrutiyet-Kanun-ı Esasî (Anayasa).....	399
Laiklik ve İslâm hukuku.....	415
Hilafet.....	422
Osmanlı toplumunun manevî rahatsızlıkları	426
Ulemâ'nın nüfuzunun kırılması - dinden uzaklaşma - taklitçilik.....	426
Rüşvet - yolsuzluk.....	432
Dalkavukluk.....	433
Milliyetçilik - "İttihad-ı İslâm"	434

Türk dili ve edebiyatı üzerine düşünceleri	447
<i>Türk dili</i>	447
<i>Türk edebiyatı üzerine görüşleri</i>	455
<i>Tiyatro</i>	457
Eğitim	458
<i>Medreselerin bozulması ve ıslahı</i>	458
<i>Diğer okullar</i>	462
<i>Fen bilimleri</i>	464
<i>Fıkıhta arzın küreviyâtı</i>	465
Felsefe	465
<i>Materyalizm</i>	466
Ekonomik fikirleri	469
<i>Terakki (kalkınma) fikri</i>	469
<i>Sanat ve ticaretin terk edilmesi</i>	472
<i>Kaynakların kullanılmaması</i>	474
<i>İsraf ve devlet borçları</i>	474
Dış politika ve müdahalecilik	476
<i>Bâbü'lî'nin dış politikası</i>	476
<i>Hıristiyanlara tanınan imtiyazlar</i>	478
<i>Afrika'da bir İslâm devleti kurulması teklifi</i>	481
Müteferrik konular	482
<i>Faiz meselesi</i>	482
<i>İslâm'da resim ve heykel</i>	484
<i>Mi'rac meselesi</i>	485
SONUÇ	487
BELGELER	493
KAYNAKÇA	591
DİZİN	605

KISALTMALAR

BM	British Museum
BBA-BDA	Başbakanlık Arşivi
BL	British Library (İngiltere Milli Kütüphanesi)
B.MSS.	British Manuscripts (İngiliz El Yazmaları)
MP	Member of Parliament (Milletvekili)
BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
BEO	Bâbîâli Evrak Odası
BH	Bahriye
P.R.O.	Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)
F.O.	Foreign Office (İngiltere Dışişleri Bakanlığı)
DH	Dahiliye
ZB	Zabtiye
DH.HMŞ.	Dahiliye Nezareti, Hukuk Müşavirliği
DH.İD.	Dahiliye Nezareti, İdare
DH.İ.UM	Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.ŞFR.	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH.EUM.	Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH.EUM.MTK.	Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Muhaberat ve Tensikat
HR.SYS.	Hariciye Nezareti, Siyasi Kalemi
HR.TH.	Hariciye Nezareti, Tahrirat-ı Hariciye Odası
HR.TO.	Hariciye Nezareti, Tercüme Odası
HR.SFR 3	Hariciye Nezareti, Londra Sefareti
HR.SFR 4	Hariciye Nezareti, Paris Sefareti
İ.DH.	İrade, Dahiliye

MB.İ.	Mabeyn-ı Hümayun İradeleri
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemı
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL.	Meclis-i Vala Evrakı
OR	Oriental Collections Library (Londra'da Doğu Eserleri Kütüphanesi)
ŞD.	Şura-yı Devlet
Y.A.HUS.	Yıldız, Sadaret Hususi
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV.	Yıldız, Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.A.	Yıldız Perakende, Sadaret
Y.PRK.ASK	Yıldız Perakende, Askeri Maruzatı
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Perakende, Arzuhal ve Journaller Katalođu
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Perakende, Başkitabet Dairesi Evrakı
Y.PRK.HR.	Yıldız Perakende, Hariciye Evrakı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Perakende, Tahrirat-Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliđi
Y.PRK.ZB.	Yıldız Perakende, Zabtiye
ZB.	Zabtiye Nezareti

İKİNCİ BASIM BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın 1. basım 1. baskısı 1994'te yapıldı. Aradan bir çeyrek asırdan fazla zaman geçti. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Ali Suavi, Hayatı ve Eserleri" konulu doktora tezimi, İletişim Yayınları büyük bir kadirşinaslık göstererek *Ali Suavi ve Dönemi* adıyla bastı.

1. basım 1. baskı çoktan tükendi. Araştırmamın büyük bir bölümü, başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerindeki arşiv ve dokümantasyon merkezlerinden derlediğim malzemeye dayanıyordu. En son Osmanlı Arşivi'nde araştırma yaptığım tarih 1991'di. O zaman arşivdeki belgeler yeni yeni tasnif edilmeye başlanmıştı. O tarihlerde bizim arşivlerde araştırma yapmak, samanlıkta iğne aramak gibi bir şeydi. Bürokratik formaliteler de işin cabası. Kitapta adı geçen, Ali Suavi'nin yakın çevresindeki insanlardan biri olması ve Mekteb-i Bahriye-yi Şahane'de hocalık yapması hasebiyle İngiliz Türkolog Charles Wells'le ilgili araştırma yapmak üzere Beşiktaş'taki Deniz Arşivi'ne 1990 yılında müracaat ettim. Bana ancak altı ay sonra araştırma izni verdiler. Beşiktaş'taki arşivde çalışma izni Ankara'dan çıkıyordu. Güvenlik soruşturması dahil beni kahreden bir süreç başlamıştı. İngiliz Devlet Arşivi'nin kapısını çaldıktan on beş dakika sonra gerekli izinlerin verilip çalışmaya başlamam göz önünde bulundurulursa kendi ülkemdeki bu muamelelerin ne kadar üzüntü verici olduğu tahmin edilebilir. Umarım aynı işgüzarlıklar hâlâ devam etmiyordur.

Geçen süre zarfında Osmanlı Arşivi'nin yüzde sekseni tasnif edildi. Ayrıca bütün belgeler dijital ortama aktarıldı. Bu vesileyle bütün bunların yapılmasında emeği geçenlere, tarihimiz ve kültürümüz adına teşekkür ediyorum.

Kitap, 1994'te piyasaya çıktığı zaman özellikle akademik çevrelerden ve fi-

kir dünyasından çok takdir gördü. Bazı araştırmacılar ise başta yazım ve dizgi yanlışlıkları olmak üzere, ufak bazı hatalara temas ederek yapıcı eleştirilerde bulundular. Hem kitabın piyasada tükenmiş olması, hem yeni belge ve bulgularla kitabın zenginleştirilmesi düşüncesi hem de işaret edilen ufak tefek hataların düzeltilmesi için eserin ikinci baskısını yapma isteği uzun zamandan beri hep gündemimizdeydi. Ne var ki, benim siyasi mesaim oturup uzun uzadıya belgeler üzerinde çalışmama ne yazık ki imkân vermiyordu.

Yoğun siyasi mesaiyi bitirip yeniden üniversiteye dönünce kolları sıvayarak işe başladık. Elimizin altındaki kitap, ana çerçevesi ve özü itibarıyla tabii ki, birinci basım birinci baskıyla aynıdır. Ancak Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduğumuz yüzlerce sayfa İngilizce, Fransızca ve Osmanlıca belgeyi tarayarak elde ettiğimiz yeni bilgiler esere, eminim ki çok önemli bir değer katacaktır.

Adeta muhalif doğan Ali Suavî'nin Filibe'de Tahrirat Müdürlüğü yaptığı yıllarda ilçenin kaymakamı Ata Bey'le girdiği kavganın ortaya çıkan yeni belgeleri, işi farklı bir boyuta taşıdı. Ceberut devlete ve onun yöneticilerine, konumu ne olursa olsun, ilk gençlik yıllarından itibaren baş kaldıran Ali Suavî'nin, her türlü tehlikeyi göze alarak, ezilen halkın sesi olma adına, Sadrazam'a varıncaya kadar herkesi karşısına alması, zayıf haklıları, güçlü haksızlara karşı savunması, gelecekteki Suavî'nin bu yıllardaki habercisidir.

İkinci basım birinci baskıda, Suavî'nin, Bulgar İsyanı üzerine Osmanlı Devleti aleyhindeki kampanyaya karşı, İngiltere merkezli Avrupa'nın birçok ülkesinde yürüttüğü karşı lobi faaliyetleri, Galatasaray Sultanisi'ndeki müdürlüğü, bu dönemdeki faaliyetleri, Çırağan Baskını ve sonrasında gelişmelerle ilgili birçok yeni belge ve bilgi bulacaksınız. Suavî'nin Paris'te yaşayan dul eşi Bayan Stanley'in II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Padişah'a müracaat edip maaşa bağlanmasını istemesi, kendisine maaş bağlanması, hatta bununla da yetinilmeyip Bayan Stanley'e "Hidemat-ı Vataniye Tertibi'nden" daha fazla maaş bağlanması için dönemin hükümetince kanun tasarısı hazırlanması 1. basım 1. baskıda yer almayan konulardır.

Suavî'nin ve Türk Milleti'nin yakın dostu, İngiliz Milletvekili Butler Johnstone'un vefatından sonra, eşi Elaine Johnstone'un kocasının Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla Sultan Abdülhamid'e borç verdiğini iddia ettiği 300 bin Sterlin'i resmen başvurarak geri istemesi ve bu konuda Bâbüalî'nin tutumunu ortaya koyan yeni belgeler umarız ki kitabın yeni baskısını daha da değerli kılacaktır.

Bu vesileyle, ikinci basım birinci baskıyı yaparak "Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş, Ali Suavî ve Dönemi"ni okuyucu ile bir kez daha buluşturan İletişim Yayınları'na tekrar teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Tanzimat'tan sonra Türk devlet adamları, aydınları ve edebiyatçıları ya siyasî aksiyon yahut da medeniyetçilik yoluyla Türkiye'nin kurtulacağına inanmışlardır. Birinciler bunu siyasî rejim meselesi olarak görmüşler, mutlak monarşiden meşrutî monarşiye geçerek çözmek istemişlerdir. İkinciler ise hiçbir siyasî ve ideolojik maksat gütmenden ilim, kültür ve eğitim vasıtasıyla Türkiye'yi kurtarmaya ve kalkındırmaya çalışmışlardır. Bu, “medeniyetçilik” dediğimiz fikir hareketinin gayesidir. Ancak bazen bu iki cereyanın karıştığı, medeniyetçiliğe siyasî aksiyon kadar önem verildiği görülür. Namık Kemal neslinin içinde bulunduğu Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler I. Grup'ta yer alırken, Şinasi'den itibaren bir silsile medeniyetçi aydınlar II. Grubu teşkil ederler.

Son Çağ Türk fikir, edebiyat ve siyaset hayatı onların mücadelesi ve fikirleriyle vücuda gelmiştir. I. ve II. Meşrutiyet'in arkasında bu fikrî ve siyasî zemin vardır.

Hayatı, eserleri ve fikirleri üzerinde bir araştırma yaptığımız Ali Suavî, umumî bir bakışta I. Grup içinde yer alır. Ancak o, meselenin sadece siyasî aksiyon yoluyla ve rejim mücadelesiyle halledileceğine kani değildir. Bu itibarla Yeni Osmanlılar denilen yarı ihtilâlcî bir cemiyet içinde yer almakla beraber ötekilerden farklı olarak bir ilim, kültür ve fikir politikacısı olarak görünür. Yahya Kemal'in Mizancı Murad Bey için verdiği “Türkiye’de fikir politikacılığını icad eden Murad Bey’dir,” hükmü, devrine göre geniş kültür veecessüsü düşünülürse, hakikatte Suavî için daha doğrudur.

Ali Suavî, 19. asır Türk fikir ve edebiyat tarihinde kendisinden çok söz edilen bir şahsiyet olmakla beraber onu bütün cepheleriyle geniş olarak ele alan bir araştırma,elinizin altındaki çalışmaya gelinceye kadar, yapılmamış-

tı. Bunun sebeplerinden biri, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bir bütün olarak yahut mensuplarının bu cemiyet içindeki rollerini tek tek inceleyen ilmi araştırmaların yokluğudur. Ebüzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi*, biraz da Namık Kemal'i yüceltmek için yazılmış sübjektif, hatta romanesk bir eserdir. Orada anlatılanlardan yola çıkarak varılacak hükümlerde ihtiyat payı daima fazla olacaktır.

Bununla beraber doğrudan veya dolayısıyla Yeni Osmanlılar'dan bahseden eserler ve araştırmalar elbetteki mevcuttur. Nitekim Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar, Prof. Hilmi Ziya Ülken, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, Prof. Dr. Kaya Bilgegil, Prof. Dr. Şerif Mardin, İhsan Sungu, Fevziye Abdullah Tansel, Ziyad EbuZZiya, Prof. Dr. Mümtazer Türköne, Prof. Dr. Adnan Akgün'ün çalışmaları bu konuyu çeşitli yönleriyle aydınlatan değerli araştırmalardır. Bu itibarladır ki Ali Suavî'nin bütün cepheleriyle ortaya konulması, yalnız kendi bakımından değil, Yeni Osmanlılar tarihi açısından da hareketin aydınlatılmasına katkılar sağlayacaktır.

Ali Suavî sadece mizaç ve karakteri itibarıyla değil, fikirleri ve hayat akşyonu yönünden de problematik bir şahsiyettir. Belki de bu yüzden onun hakkında çok çelişkili, hatta birbirine zıt hükümler verilmiştir. Ancak bu hükümlere bakarak onun ne olduğu kadar ne olmadığını da anlamak güçtür.

Bu çelişkili hükümler arasında bir kutupta “olağanüstü zeki”, “mütebahir âlim”, “değeri bilinmemiş idealist”, “kahraman şehit Ali Suavî”; öteki kutupta “câhil”, “şarlatan”, “küçük adam”, “megalomanyak”, “mağrur”, “hain”, “ajan Ali Suavî” vardır.

Bu çalışmamızda bütün bu zıt hükümlerin uzağında kalarak devir-şahsiyet-eser-fikir bütünlüğü içinde objektif bir Ali Suavî monografisi vücuda getirmeye çalıştık. Onu araştırırken kendimizden ziyade eserlerini ve hakkında bulabildiğimiz yerli ve yabancı belgeleri konuşurmaya tercih ettik. Daha önce verilen bilgileri ve ileri sürülen iddiaları ancak bu şekilde bir kontrol süzgecinden geçirmek mümkün ve keza bugüne kadar Ali Suavî hakkında yapılmış bazı münferit çalışmalardan yine ancak bu şekilde yararlanmak veya onları tashih etmek kabil olabilirdi.

Araştırmamızın çeşitli bölümlerinde yer yer yaptığımız budur.

Bugüne kadar Ali Suavî üzerinde yapılmış veya yayınlanmış çalışmalar fazla değildir. Kronolojik sırayla bu çalışmalar şunlardır:

Ali Suavî'nin Türkçülüğü, İsmail Hami Danişmend, Ankara, 1942; *Ali Suavî*, Behice Kaplan (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü yayınlanmış mezuniyet tezi, 1944); *Sarıklı İhtilalcı Ali Suavî*, Midhat Cemal Kuntay, İstanbul, 1946; *Başveren İnkılapçı*, Falih Rıfkı Atay, İstanbul, 1951; *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî*, Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, İstanbul, 1991.

Bunların dışında Ali Suavî ve devri üzerine yazılmış bir yığın makale vardır. Onlar çalışmamızın Kaynakça Bölümü'nde zikredilmiştir.

Yukarıdaki çalışmaların bazısında “dokümantasyon” eksikliğinden, bazısında devirlerinin hâkim temayüllerine uymak endişesinden, bazısında ise günümüzün kavram ve eğilimlerini mutlaka Ali Suavî'ye bulaştırmak çabalarından ileri gelen bir boşluk, noksanlık ve sübjektif bakış tarzı vardır.

Biz Türkiye'de ve Avrupa'da girebildiğimiz kütüphane ve arşivleri geniş bir taramaya tabi tutarak bu eksiklikleri telâfi etmeye çalıştık.

Ali Suavî'nin 1865-1878 yılları arasındaki 13 yıllık yoğun yazı ve mücadele hayatının dokuz buçuk yılı Avrupa'da geçmiştir. Hakkında hüküm verebilmek için onun hayat ve aksiyon çizgisini iyi takip etmek, devrin Avrupa'sı ve Avrupalı şahsiyetlerle bağlantılarını kurmak gerekiyordu. Londra, Paris, Lyon, Marsilya, Madrid, Montreux halkasında geçen bu hayatı ve bu münasebetleri adım adım izlemeye çalıştık. Bu suretle onu sadece kendi kendisi olarak değil, buralardaki çevreleriyle de tanımak ve tanıtmak istedik.

Araştırmamızı mümkün olduğu kadar geniş bir “documentation”a dayandırmaya çalıştık. İstanbul ve Ankara'daki devlet kütüphaneleri, üniversite kütüphaneleri, Başbakanlık Arşivi, Deniz Arşivi ve bazı özel arşivlerin dışın-da şu Avrupa arşiv ve kütüphanelerini de taradık:

Public Record Office (Londra), The National Register of Archives (Londra), Greater London Archives (Londra), History of Medicine Archives (Londra), British Library Main Reading Room, North Library (Londra), Manuscripts Student's Room (Londra), Oriental Collections (Londra), India Office Library and Records (Londra), Newspaper Library (Londra), Official Publications and Social Sciences Service (Londra), University of London Senate House Library (Londra), School of Oriental and African Studies Library (Londra), House of Commons Library (Londra), Bibliothèque National (Paris), Bibliothèque INALCO (Paris).

Kitap, Giriş'i takiben 3 bölüm ve belgeler kısmından oluşmaktadır.

Birinci Bölüm'de Suavî'nin hayatı incelenmiştir. Ancak bu bölümü sadece bir hayat hikâyesi olarak değil, fikirlerinin bir gelişme macerası olarak ele aldık. Böylece Ali Suavî'nin hayat safhaları ile fikirleri arasındaki münasebetleri fikri bir biyografi tesis edecek şekilde göstermek istedik.

İkinci Bölüm'de, Ali Suavî'nin elimizde mevcut olan eserlerinin tanıtım ve tahlilleri yapılmış, bizzat kendi kitap ve makalelerinde veya başka kaynaklarda Suavî'ye ait olduğu ifade edilen, ancak bugüne kadar bulunamayan eserleri de söz konusu edilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de, yazarın elde mevcut bütün eser ve makalelerinin tetkik edilmesi sonucu ortaya çıkan fikir kategorilerinin bir tasnif ve tahlili yapılmıştır. Bunlar ele alınırken kronolojik gelişme ve değişimlere dikkat edil-

miştir. Böylece onun, şartların, zaman ve mekânın değişmesiyle olaylar karşısında nasıl bir tavır takındığı daha vazıh şekilde tesbit olunmuştur.

Kitabımızın sonunda verdiğimiz belgeler, gerek Ali Suavî'nin hayat ve aksiyonuna, gerekse Suavî dönemindeki imparatorluk Türkiye'sinin bazı hayatı meselelerine ışık tutan orijinal ve bugüne kadar başka hiçbir yerde yayınlanmamış belgelerdir. Bu belgelerin büyük bir çoğunluğu İngilizce ve Fransızcadır. Onların ana fikirleri veya özetleri kitabımızın ilgili yerlerinde verilmiş, ancak orijinal metinleri esere dahil edilmiştir.

3 bölümden ibaret "Kaynakça"nın I. bölümü Suavî'nin mevcut eserlerinin kronolojik listesini, II. bölümü kendisinden bahseden eserleri, III. bölümü ise faydalandığımız eser, süreli yayın ve araştırmaları ihtiva etmektedir. Ali Suavî'nin bulunamayan eserlerinin bazıları, mevcut kayıtlara göre tarafımızdan isimlendirilmiştir.

Yazarın İstanbul'daki *Muhbir* gazetesi ile Londra'da çıkardığı *Muhbir*'in birbirleriyle karıştırılmaması için Londra *Muhbir*'ini dipnotlarda Fransızca yazılışı olan *Le Mukhbir* ve gazetenin 37. sayıdan sonraki bölümü İngilizcesi *The Mukhbir* şeklinde verilmiştir.

Nihayet her âmi ayrı bir didişmeyle, her safhası daimi bir galeyan ve fevran halinde akıp geçmiş bir hayatı, bazen insicamlı, bazen çelişkili bir fikriyatı, büyük aksiyon yollarını denerken kendi şahsiyetini de gerçekleştiren "impulsif" bir mizacı, ne kadar ayrıntılı olursa olsun, tek bir araştırmayla ortaya koymak elbette ki mümkün değildir. *Sen de Gemidesin* diyen Ali Suavî, batan bir imparatorluk gemisinden ne kurtarılabilirse hepsini kurtarmaya çalışmış bir Türk aydınıdır. 1867-1878 yıllarının Türkiye'sini tanımak isteyenler bu gemiden yükselen çılgınlara kulak verirken, Ali Suavî'nin de sesini duyacaklar ve ona eğildikleri her defasında bu sesin sahibini bizim burada yaptığımızdan daha iyi tanıyacak ve tanıtacaklardır.

Bu eserin aslı "Ali Suavî, Hayatı ve Eserleri" adı ile İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Doktora tezi olarak hazırlanmış ve tez Kasım 1991 tarihinde kabul edilmiştir. Söz konusu tez yeniden gözden geçirilerek buradaki şekliyle yayınlanmıştır.

Çalışmalarım esnasında her türlü sabırlı desteğini esirgemeyen, tezimin ortaya çıkmasında büyük payı olan danışman hocam Prof. Dr. Birol Emil'e, çeşitli kaynakların temininde yakın ilgisini gördüğüm merhum Ziyad Ebuzziya'ya, bir buçuk yıl süreyle Avrupa'da araştırmalarımı sürdürmem için imkân sağlayan İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetimi'ne, eserin basımında azami titizliği gösteren İletişim Yayınları çalışanlarına, şu veya bu vesile ile yardımlarını gördüğüm bütün dostlarıma teşekkürü borç bilirim.

HÜSEYİN ÇELİK, İstanbul, 1993

GİRİŞ

Ali Suavî'nin yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi manzarası

Ali Suavî, Tanzimat'ın ilânı yılında doğmuş bir Türk aydınıdır. 1839'da Osmanlı Devleti gerileme dönemini bütün hızıyla yaşıyordu.

Daha 17. asrın sonlarında, Avrupalı devletler karşısında güçsüzlüğünü fark eden Osmanlı Devleti, 1721'de Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris'e elçi olarak gidip gelmesinden ve gözlemlerini *Sefaretnâme*'si ile yayınlamasından sonra, artık tepeden baktığı, yükselme devrinin zaferleri arasından gördüğü Avrupa karşısında kesin olarak geri kaldığını anlamıştı.

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın üstünlüğünü asıl savaş meydanlarında tanıyınca askerî alanlarda ıslahat yapmakla işe başlamıştır. 1734'te Üsküdar'da açılan Hendesehane ve III. Mustafa devrinde kurulan Mühendishane, Macar asıllı Fransız Subayı Baron de Tott'un İstanbul'a getirilmesi Kont De Bonneval'ın devlet hizmetine alınması vb. teşebbüsler, hep Osmanlı ordusunun Avrupa ordularını yakalayacak teknik seviyeye ulaşması için girişilen hamlelerdi.

Kaynarca Antlaşması (21 Temmuz 1774) ise artık Osmanlı Devleti'nin dünyadaki güç dengesinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın gerisinde kaldığının bir belgesidir.

Büyük Fransız İhtilali'nin çıktığı yıl Osmanlı tahtına geçen III. Selim de yenileşme, Batı'yı yakalama hamlesine askeriye'den başlar. Nizam-ı Cedid, bu düşünceden doğmuştur. Avrupa ile temasların elçilikler kurma seviyesinde başladığı bu dönemde, özellikle gayrimüslimler arasında Fransız İhtilali'nin ayı-

rımcı tesirleri gitgide artar. Sırp ihtilali henüz önlenmişken (1806), çıkan Osmanlı-Rus savaşı ve savaş sırasında patlak veren Kabakçı İsyanı III. Selim'in devleti gençleştirme ve yenileştirme hamlesini sona erdirir. IV. Mustafa'nın kısa süren saltanat döneminden sonra tahta çıkan II. Mahmud'un saltanatını yeneden alevlenen Sırp ayaklanması, 1809-1812 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşının getirdiği felâketler, 1821'de Fransız ve İngilizlerin desteklediği Yunanistan isyanı ve Türkiye-İran savaşı (1821-1823) derinden sarsar.

Bozulan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine şekli Avrupalı, ismi Şarklı bir ordu kuran Sultan Mahmud, bir taraftan Avrupaî bir ordu ve idare tarzı tesis etmeye çalışırken diğer taraftan sıkı bir merkezî idare ile ülkeyi yönetiyordu.

Esashi yenileşmelerin yanında, festen bandoya kadar bazı şekilci reformlarda da girişen Sultan Mahmud'dan özellikle ulemâ hoşnud değildi. Onun kılık kıyafetle ilgili olarak yaptığı değişiklikleri Mısır da onaylamıyordu. M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa bu reformları sert şekilde tenkid etmiştir.

Bu yenileşme döneminde İstanbul'da açılan Batı tarzındaki okullar Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma hamlesinde önemli bir yere sahiptir. Ancak bu okullarda, özellikle Mekteb-i Tıbbiye'de Batılı hocalar tarafından yabancı dilde verilen dersler bir kısım aydınların ve kamuoyunun aksülamelini uyardırmakta gecikmemiştir.

Sultan Mahmud'un 1 Temmuz 1839'da ölümü Osmanlı ordusunun Mısır ordusu karşısında üst üste iki bozgununu da beraberinde getirmişti. Ayrıca düşmanlarına karşı ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti kendi içerisinde de rahatsızdı.

Tahta geçen Sultan Abdülmecid'in yetişme tarzında ve icraatında üstünlüğüne inanılan Batı kültürü ağırlıktadır. 16 yaşındaki Sultan Abdülmecid'in Mustafa Reşid Paşa'nın teşviki ile ilân ettiği Gülhane Hatt-ı Hümayûnu, diğer adıyla Tanzimat Fermanı, her ne kadar devletin içinde bulunduğu keşmekeşi “şer'-i şerife ve kavânin-i münifeye inkıyad ve imtisal olunmamağa” bağlıyor idiyse de, ülkede can, mal, ırz ve namusun garanti altına alınacağı, keyfi idareye son verileceği gibi ifadelerle, devletin mevcut durumda keyfi bir idare ile yönetildiği, can, mal, ırz ve namusun garantide olmadığı, hatta rüşvetin yaygın olduğu resmen kabul edilmiştir. En dikkate değer nokta ise Ferman metninin İstanbul'daki sefiirlere bildirilmesi ve onların şahitliği-ne gerek duyulmasıdır.

Tanzimat Fermanı, ferman metninin sınırları ile kalmamış, bir dönemin, bir zihniyetin de adı olmuştur. Bundan sonra bazı olumlu gelişmeler olmakla beraber uygulamalar Batı'yı taklide yönelik olmuş ve hayatın her safhasında Batı'dan gelen unsurlar kendisini hissettirmiştir.

Tanzimat'tan sonra Batı tesirinin çok açık görüldüğü alanlardan biri de hukuk alanıdır. 1840 yılında müslim ve gayrimüslimlerin yargılandıkları

mahkemelerin birleştirilmeleri yoluna gidilmiş, gayrimüslimlerin mahkemelerde şahitliği kabul edilmiştir. 1844 yılında mürtedlere (İslâm dininden dönenlere) şer'an uygulanması gerektiği iddia edilen ölüm cezası kaldırılmıştır. Dönmelerin kendi eski dinlerine dönme serbestisi getirilmiştir.¹

Aslında bunlar Osmanlı idaresinin kendi isteği ile yaptığı işler değildi. Özellikle mürtedler ve dönmeler hakkındaki iradelerin çıkmasında en büyük baskı İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Cannig'den gelmiştir. Osmanlı idaresi boyunca mürtedlere pek rastlanmadığı gibi mürtedlerle ilgili hükümlerin de uygulanması haliyle söz konusu değildi. Cannig, böyle bir irade çıkartmakla Osmanlı Devleti'nde ondan önce din hürriyeti olmadığını bizzat Sultan'a tasdik ettirme amacını gütmüştür.

1850 yılında Hıristiyanların orduya alınmasına imkân hazırlayan kanun çıkar. Ancak buna rağmen onlar haraç vermeyi tercih edip askere gitmek istemezler.²

1860'tan sonra Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Ticaret Kanunu, Mevzuat ve Arazi kanunları Fransız kanunlarından adeta tercüme edilerek hazırlanmıştır. Fakat Medeni Kanun hâlâ şer'i idi. Âli Paşa 1867'deki memorandumunda Fransız Medeni Kanunu'nu kabul etme niyetini açıklamış ve meseleyi "Hey'et-i Vükelâ"ya götürmüştür. Ancak Âli Paşa'nın bu teklifi reddedilmiştir.

Batılılar Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin ezildiğini iddia ederken aynı yıllarda, Yunanistan'a göçen bazı Rumlar Yunan idaresini, Kafkasya'ya giden bazı Ermeniler de Rus idaresini görünce geri dönmüşlerdir.³

Osmanlı Devleti'nin, 1853'te Rusya ile giriştiği Kırım Savaşı'ndan sonra, mali dengeleri alt üst olmuştur. Savaşta Osmanlı'nın müttefiği olan İngiltere ve Fransa'dan borç alan Osmanlı Devleti artık bu üst üste binen, faizleri katmerleşen dış borç galesinden kurtulamayacaktır.

İngiltere ve Fransa sürekli Rus tehdidini göstererek Osmanlı Devleti'nden tavizler koparma peşindedir. Gerçekten de Tanzimat dönemi Osmanlı devlet adamları, Batı ile münabesetlerini hep Rusya'nın üzerlerine düşen gölgesini hesaba katarak ayarlamışlardır. Batı da Tanzimat bürokratlarının bu Rus fobisinden elinden geldiği kadar faydalanmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne, Rusya'ya karşı daimî müttefik olma arzularını bildiren İngiltere, Fransa ve Avusturya, bunun karşılığında bazı tavizler isterler. İşte Islahat Fermanı bu ortamda yayınlanmıştır. Ferman'ın özellikle İngiliz Elçisi Stratford Canning'in eseri olduğunu birçok araştırmacı kabul etmektedir.⁴

1 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1878*, New Jersey, 1963, s. 44.

2 A.g.e., s. 45.

3 A.g.e., s. 50-51.

4 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1878*, New Jersey, 1963, s. 53.